

Анарбаева Г.А.

ТОКТОГУЛ САТЫЛГАНОВДУН ЫРЛАРЫНА САЯСИЙ АНАЛИЗ

Анарбаева Г.А.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕСЕН ТОКТОГУЛА САТЫЛГАНОВА

G.A. Anarbaeva

POLITICAL ANALYSIS IN THE SONGS OF TOKTOGUL SATYLGANOV

УДК: 82/821

Бул макалада кыргыз элинин демократ акыны белгилүү композитор Токтогул Сатылгановдун ырларында камтылган азаттык идеясы тарыхый аспектиде бир канча этаптарга бөлүнүп саясий жана тарыхый анализ берилди.

Негизги сөздөр: саясат, мамлекеттүүлүк, азаттык, демократ акын, манапчылык, феодализм.

В этой статье дается историко-политический анализ песен демократа акына и композитора Токтогула Сатылганова.

Ключевые слова: политика, государственность, свобода, демократ-поэт, манапство, феодализм.

In this paper is given historical and political analysis of the lyrics and the composer Democrat akin Toktogul Satylganov.

Key words: politicians, government, freedom, democracy the poet, manapsvo, feudalism.

Токтогул Сатылгановдун ырларынын баалуулугу өз көзү менен кыргыз айылдарында айыгышкан тап күрөштөрүнүн, элдин азаттык үчүн болгон ынтызарынын күбөсү болгондугунда. Анын чыгармаларын «*Октябрь революциясына чейин*» жана «*Октябрь революциясынан кийин*» деп эки топко бөлүүгө болот. Анткени бири-бирине карама – каршы турган коомдук эки формациялык түзүлүштү көрдү жана экөөндө тең эрикндик жана азаттык идеясын бийик ырдаган.

1. «*Октябрь революциясына чейинки мезгил*» - XIX кылымдын 80 жылдарынан 1917-жылга чейин уруучулук уклад өкүм сүргөн убак;

- **Кокон хандыгынын жана жергиликтүү бай-манаптардын кош эзүүсү** 1798-жылдан баштап Кокон мамлекети Фергана чөлкөмүндө туруктуу административдик өлкөгө айланат жана анын чөлкөмдүк калыптануусу аяктайт. 1816-жылы Түркстан шаары алынып, Сыр Дарыянын төмөнкү агымы Кетмен Төбө өрөөнү Кокон хандыгына карап калган. 1821-жылы Намангандын акими Сейиткулбек Кетмен-Төбө кыргыздарын багындырган. [1.312]. Хандык тушунда кетмен – төбөлүк манап Нарбото даткалык кылып, ал бийликти баласы Ырыскулбекке (1835-1885) [2.167] өткөрүп берген. Эл кош эзүүдө калган – Кокон хандыгынын жана жергиликтүү башкаруучулардын. Акын Кокон хандыгынын да эксплуатация саясатынын күбөсү болгон, анткени Кетмен-Төбөдөгү чептин аскерлери элди ырайымсыз жазалаган. Ал мезгил акындын бала чагына туура келет;

- **Падышалык Россиянын кош эзүүсү:** 1876 жылы 8-февралда М.Д.Скобелев тарабынан Кокон ордосу толук ээленип, хандыктын жоюлушу жөнүндөгү указга падыша Александр II 19-февралда кол койгон. 1865-жылы февралда Арал деңизинен Ысык Көлгө чейинки аймакты камтыган Түркстан облусу түзүлгөн. Ага Ысык-Көл, Чүй, Талас жана Кетмен-Төбө өрөөндөрү карап, кийинчерээк Борбордук Теңир-Тоо кирген. Түркстан облусунун алгачкы аскер губернаторлугуна генерал М.Г. Черняев дайындалган. 1867-жылы облус Түркстан губернаторлугуна айланат да, анын чегинде Сыр-Дарыя (борбору Ташкент) жана Жети-Суу (борбору Верный) областтары түзүлөт. Жети-Суу облусунун аскер губернатору болуп Г.А. Колпаковский дайындалган. Облустар уездерге, уезддер болуштуктарга бөлүнүп, аларга айылдар караган. Болуштуктар эки, үч миң түтүндөн, айылдар 100-200 түтүндөн турган. Болуштуктардын башкаруучулары – болуштар болуштуктун съездинде, ал эми айыл башчылары – старчындар айылдык чогулушта шайланган. Кыргызстандын калкы 73 болуштукка бөлүнүп, Кетмен-Төбө Суусамыр болуштугуна караган, аларды 3 жылдык мөөнөткө шайланган болуштар менен старчындар башкарган. Жергиликтүү бийликти жүргүзүүгө булардан тышкары айыл аксакалдары, бийлер жана казылар катышышкан. [3. 270-271]. Мисалы, акын комузду колуна алып, конуштардан-конуштарды кыдырып, өз чыгармаларын элге жеткирген, айрыкча манаптардын ээн баштыгына жана падышачылык колонизаторлорго каршы каардуу сөздөрүн айткан «*Замана*» деген ырында –

Байың сүйлөп, кедейди,
Тумчуктурган замана.
Кедейге байды кыйкыртып,
Унчуктурган замана.
Бий, старчын, болушун,
Курчуттурган, замана.
Кедейди – түлкү, байларды,

Бүркүт кылган замана. [4. 93-94]. Мында акын социалдык адилетсиздик менен коштолгон кадимки кыргыз турмушун чагылдырууда. Айрыкча калктын социалдык түзүлүшүндө ири байлар, манаптар отрочулук бийликтин таянычы катары орус администрациясына тартылып, алар болуш, старчын, бий кызматтарына ээ болушкан жана алар эзүүчү таптардын катарына киришкендиги даана айтылган.

Демек, XIX кылымды кыргыз элинин социалдык жактан ойгонушунун кылымы десек жаңылыш-

тык болбос. Анткени Токтогул Сатылганов өз мезгилиндеги процесстердин күбөсү гана эмес, андагы адилетсиз көрүнүштөрдү айыптоочу да болгон. Чындыгында эле башка ырчыларга салыштыра келгенде Токтогул акындын жеке инсандык ойлору, эл турмушу жөнүндөгү ой жорутуулары, жашоонун философиясы болуп саналат. Айрыкча,

Айланган тоонун бүркүтү,
Ак жерден торго чалындым.

Комузду күүгө келтирген,

Колума кишен салышты – деген саптарда акын өзүн чексиз асманда шаңшыган эркиндиктин символу болгон бүркүткө салыштырып, бийликтин күнөөсүздөрдү күнөөлөгөн адилетсиздиги, эркиндикти, жыргал турмушту ээсеген (даңазалап жаткан) үмүт-тилектери жоюлгандыгын айтууда.

Башаттай тунук оргуан,

Бакытты жердин койнуан.

Алалбай алсыз жер жүрөт,

Азаттык күндүн жогунан [5. 88] – мында элге гана эмес жер энеге дагы азаттык керек, анткени жаратылыштагы керектүү заттар карапайым элдин керектүүсүн канаттандыра тургандыгын таасын айткан.

2. *«Октябрь революциясынан кийинки мезгил»* - 1917-жылдагы Улуу Октябрь Социалисттик революциясынын жеңиши, жакшы жашоонун орношу жана өмүрүнүн аягына чейин. Мисалы *«Кандай аял тууду экен Лениндей уулду»* - деген ырында:

Он жетинчи жылында,

Өктябырдын таңы атты.

Жаркылдаган большевик,

Жакшы заман жаратты.

Мусапырды кубантып,

Муңдууларга жол ачты.

Көп жылдар аккан тыйылбай,

Көздүн жашын кургатты.

Жетигиң Ленин куткарды,

Жезиттин [6] жаккан отунан.

Жетилип, кедей, кутулдуң,

Желмогуздун оозунан.

Желпинтип тууну көтөрдүң,

Жергелүү кыргыз тоосунан. [7. 89-90] – жалпы эле кыргыз элинин теңдик заманды каалашы тууралуу баяндалууда. 1917-жылы 25-октябрда (6-ноябрь) Петроградда В.И. Лениндин жетекчилигинде Убактылуу өкмөт кулатылды, Улуу Октябрь Социалисттик революциясы жеңип чыкты. Ал эми Кыргызстандын түштүгүндө 1917-жылы ноябрда Сүлүктү, Кызыл Кыяда, декабрда Жалал-Абадда, 1918-жылы январда Ошто, өлкөнүн түндүгүндө болсо 1917-жылы октябрда Пишпекте, Таласта декабрда. Ошентип, 1918-жылы жай айларында совет бийлиги Кыргызстандын бардык жерлеринде орногон [8. 317].

Ал кезекте мен дагы,

Айдоодо жүрүп ыйлагам.

Алсырап жатып туткунда,

Айлымды самап ырдагам.

Кыйноону тартып алтын баш,

Кырк кабыргам кыйраган.

Ырыска бүткөн Ленин,

Бийиңды басты кыйладан. [9.90] – Владимир Ильич Ленин (Ульянов) (22.04.1870-21.01.1924) пролетариаттын революционери «Улут маселеси боюнча сын заметкалар» (1913-ж) [10] жана «Улуттардын өз тагдырын өзү чечүү укугу жөнүндө» (1914-ж) [11] деген эмгектеринде эзилген карапайым элди кулчулуктан куткаруу жана азаттыкка жеткирүү идеясы болгон. Мындан улам Орто Азия элдерин анын ичинде кыргыз эли үчүн чоң мааниге ээ болгондугу тарых барактарында белгилүү, ошондой эле акындын ырларында да далилденүүдө.

Бир тилектеш, бет алып,

Турган элди карачы.

Ала Тоодой кайратын,

Жыйган элди карачы.

Эркек, аял, кары-жаш,

Укугу тең бипбирдей.

Жыргал элди карачы! [12. 100]

Түбөлүк шордон кутулуп,

Кедейлер, багың ачылды.

Бечара, карып, кедейге,

Ушул заман туулду.

Байларды айдап араңдан,

Бийик көтөр туунду! [13. 95] – социалдык коомдук өзгөрүүлөрдү, турмушта канат жайган жаңылыктар талбай жүргүзүлгөн эмгектин аркасында жүзөгө ашкандыгы тарыхый чындык экенин туура түшүнүп, аны эргүү менен кайра-кайра ырга салган.

Эзилип жүргөн кедейге,

Энчисин бөлүп жер бердин.

Кайгыда жүргөн элиме,

Кайрат – кубат дем бердин.

Ушунчалык жыргалды,

Урматуу Ленин сен бердин! [14. 106] В. И.

Ленин башында турган Советтердин Бүткүл россиялык 2-съездинде тынчтык жана жер жөнүндөгү маселелер каралып, эки маселе боюнча Совет мамлекетинин алгачкы декреттери (мыйзамдары) кабыл алынган. «Жер жөнүндөгү» декрет боюнча жерге болгон помещиктердин менчиги жоюлуп, аны мамлекеттин байлыгы катары дыйкандарга пайдалануу үчүн бекер берүү чечилген. Ага ылайык Кыргызстанда да 2 этап менен 1921-1922-жж, 1927-1928-жж Жер-суу реформасы жүргүзүлгөн. Акын өз цитаталарында момун журтчулуктун жыргал жашоого жеткендиги тууралуу баяндоодо.

В. И. Лениндин айтуусу боюнча «... баарыдан мурда окуганды, жазганды үйрөнүү жана окуганды түшүнүү» зарыл болгон. Ал сабатсыздыкты жойбой туруп, жаңы коомду курууга болбойт деп белгилендей [15. 293] акын кыргыз элинин сабатсыздыгына кейип, өзү да «Мектепке атам берген жок, мааниге тилим келген жок» – деп арман кылган.

Бирок, акын билим деңгээлинин чектелгендигине карабастан мезгилдин шартына ылайык өзүнүн зирек ой жүгүртүүсү менен патриархалдык – феодалдык турмуш шартында кыргыз коомунун рухий маданиятынын өнүгүүсүндө чоң роль ойногон. өз чыгармаларында эмгекчил элдин өзүн-өзү аңдоо, таанып билүү сезимдерин ойготуп, коомдун социалдык-экономикалык турмушун сүрөттөгөн.

Демек, Токтогул Сатылганов өз заманынын социалдык, таптык мамилелерин чебер талдоого алып, теңчилик идеясын жогору койгон ырлары менен элдин калың катмарына белгилүү болгон. Ал өз доорунун далай чыгаан акындарына жол көрсөтүп, акыл насаатын айтып турган. Карапайым калктын мүдөөсүн көздөп, бай-манаптын зулумдугун ашкерелеп ырдаган. Тарыхтын татаал мезгилинде жашап, калың элди аралап өзүнүн адилеттүүлүгүн көрсөтүп, кошоматчылык кылбаган инсандык касиети үчүн азап-тозокко түшкөн. Октябрь революциясы жеңген убакта акын элүү үч жашта болгон. Ал мезгилди өмүрүнүн тең жарымынан көп убагына чейин күткөн. Акын өз тагдырын элдин тагдырынан үзбөй бирге караган. Эзилген эмгекчи калкты бак-таалайлуу жаңы заманга, эркиндик, теңдикке чыгууга, бирдиктүүлүккө чакыргын жалындуу чыгармаларды жараткан. Ачыктан ачык манапчылыкты сындаган жана алардын жүргүзгөн саясаты акындын ырларынын мисалында каралды.

Адабияттар:

1. Кыргыз тарыхы энциклопедия. Бишкек.,2003. 312 бет.
2. Кетмен Төбө өрөөнүнүн энциклопедиясы. 167-бет.
3. Осмонов О. Ж, Асанканов А.А. Кыргызтан тарыхы (эң байыркы доордон азыркы мезгилге чейин). Бишкек., 2003. 270-271-бб.
4. Токтогул. Чыгармалар жыйнагы. Фрунзе.,1968. 2 том. 93-94-бб.
5. Токтогул. Чыгармалар жыйнагы. Фрунзе.,1968. 2 том. 88-б.
6. Жезит – шүмшүк деген мааниде
7. Токтогул. Чыгармалар жыйнагы. Фрунзе.,1968. 2 том. 89-90-бб.
8. Осмонов О. Ж, Асанканов А.А. Кыргызтан тарыхы (эң байыркы доордон азыркы мезгилге чейин). Бишкек., 2003. 317-б.
9. Токтогул. Чыгармалар жыйнагы. Фрунзе.,1968. 2 том. 90-б.
10. Ленин В. И. Тандалган чыгармалар. 3 том. Фрунзе.,1962.
11. В. И. Лениндин улут маселеси жөнүндөгү теориясы менен программасынын Кыргызстанда ишке ашырылышы. Фрунзе., 1970.
12. Токтогул. Чыгармалар жыйнагы. Фрунзе.,1968. 2 том. 100-б.
13. Токтогул. Чыгармалар жыйнагы. Фрунзе.,1968. 2 том. 95-б.
14. Токтогул. Чыгармалар жыйнагы. Фрунзе.,1968. 2 том. 106-б.
15. Ленин В. И. Чыгармалардын толук жыйнагы. 45 том. 293-б.

Рецензент: к.филос.н. Жапаров Д.